

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ: ΚΕΝΑ ΚΑΙ ΠΑΡΕΞΗΓΗΣΕΙΣ*

Βεβαίως, όπως εξακολουθούν να μας κατηχούν από την τρυφερότερη ηλικία μας, η φιλοσοφία γεννήθηκε στην Ελλάδα. Βεβαίως, όπως διαπιστώνουμε καθημερινά κατά τις ποικίλες συναλλαγές μας, οι Έλληνες εξακολουθούν να σέβονται έμπρακτα τη φιλοσοφία και να την ασκούν με τον τρόπο τους στα σπίτια τους και στα καφενεία. Βεβαίως, αρκεί να δηλώσει κάποιος ότι διδάσκει φιλοσοφία για να προκαλέσει σοκ και δέος στον συνομιλητή του -ή τουλάχιστον έντονη περιέργεια. Ωστόσο, οι θεσμικοί τόποι όπου η φιλοσοφία φιλοξενείται επίσημα και καλλιεργείται συστηματικά είναι ελάχιστα. Από την ίδρυσή του, το νεοελληνικό κράτος την περιφρόνησε πλήρως, περιστελλώντας τελικά τη διδασκαλία της σε ένα τριτεύουσας σημασίας μάθημα που διδάσκεται στο Λύκειο από φιολόγους, μάθημα που προξενεί δικαίως γενικευμένη πλήξη και για το οποίο οι πάντες, διδάσκοντες και διδασκόμενοι, αδιαφορούν παντελώς. Στα πανεπιστήμια, η φιλοσοφία παραμένει περιφερειακή, απομονωμένη, γενικά υποτιμημένη. Αυτόνομο τμήμα φιλοσοφίας δημιουργήθηκε για πρώτη φορά (στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας) μόλις πριν 4 ή 5 χρόνια (!) ενώ οι διαφορές της φιλοσοφίας από τη θεολογία (την ορθόδοξη βέβαια), τον φιλολογικό σχολαστικισμό ή ακόμη και την ιδεολογική προπαγάνδα παραμένουν συχνά εξαιρετικά δυσδιάκριτες.

Σε τι μπορεί να αναφέρεται λοιπόν κανείς όταν μιλάει για φιλοσοφία στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα; Σε λίγους μόνον ανθρώπους οι οποίοι, έχοντας κατά κανόνα σπουδάσει σε κάποια χώρα του εξωτερικού, κατόρθωσαν (ή ακόμη αγωνίζονται) να βρουν δουλειά σε κάποιο πανεπιστημιακό τμήμα με αντικείμενο σχεδόν πάντοτε διαφορετικό από τη φιλοσοφία ή σε κάποιο εξωπανεπιστημιακό θεσμό απολύτως άσχετο με εκείνη. Μερικοί από τους ανθρώπους αυτούς, αντιμε-

* Για τον Παναγιώτη Κοντό που γνωρίζει τι σημαίνουν (και) εδώ κενά και παρεξηγήσεις και μόχθησε για να αλλάξουν αυτά και άλλα πολλά.

τωπίζοντας μύριες δυσκολίες όλων των ειδών και όλων των διαβαθμίσεων, προ-σπαθούν να στήσουν στα πόδια τους κάποιο δικό τους ερευνητικό έργο, κάποιο πρόγραμμα σπουδών, προπτυχιακό ή μεταπτυχιακό, κάποιες μεταφράσεις, κάποιες διαλέξεις, κάποιες συναντήσεις ελληνικές ή διεθνείς, λίγα περιοδικά. Ωστόσο αυτές οι πρωτοβουλίες -αρκετές ιδιαίτερα αξιόλογες καθ' εαυτές- δεν είναι σε θέση να εξασφαλίσουν την απαραίτητη συνέχεια και να αποκαταστήσουν τους όρους της δικής τους αναπαραγωγής. Παραμένουν έτσι ουσιαστικά μετέωρες, έτοιμες να εξαφανιστούν χωρίς να αφήσουν ορατά ίχνη μόλις κουραστούν, απογοητευθούν ή τελευτήσουν οι εντελώς συγκεκριμένοι άνθρωποι που τις εμπνέουν και τις συντηρούν. Και αυτή η μοίρα δεν αφορά μόνον τη φιλοσοφία. Στον όμορφο τόπο μας, όλα όσα αφορούν τις ιδέες γενικώς διακονούνται με τρόπους που οδηγούν σε τέτοια αποτελέσματα. Και αυτό συμβαίνει από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους και εφεξής.

Για να γίνουν τα πράγματα λίγο πιο συγκεκριμένα, ξεκινώ ισχυριζόμενος πως κάθε κοινωνία που σέβεται τον εαυτό της αναγνωρίζει την καθοριστική σημασία των ιδεών για την δική της προαγωγή και μεριμνά ώστε ιδέες να μπορούν κατ' αρχήν να γεννιούνται και να αναδεικνύονται, αλλά και να διαθέτουν κατόπιν τον απαιτούμενο χώρο και χρόνο ώστε να μελετώνται σε βάθος, να κρίνονται, να αξιολογούνται, να εμπεδώνονται, να μεταβάλλονται, να ξεπερνούνται. Με άλλα λόγια, κάθε κοινωνία που σέβεται τον εαυτό της αναγνωρίζει τόσο πως οι ιδέες διαθέτουν τη δική τους σχετική αυτονομία όσο και ότι αυτές ξετυλίζουν τη δική τους ιδιάζουσα ιστορία και μεριμνά ώστε αυτή η αυτονομία και αυτή η ιστορία να θεραπεύονται κατά το δυνατόν απρόσκοπτα. Ένα ευρύ πλέγμα θεσμών και ιδρυμάτων τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα είναι επιφορτισμένο με την σχετική ευθύνη.

Το συναφές πλέγμα θεσμών και ιδρυμάτων σίγουρα υπάρχει και στην Ελλάδα. Αλλά φαίνεται πως ο τρόπος συγκρότησης του νεοελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, η αργή και γεμάτη περιπέτειες πορεία προς τη γεωγραφική και την εθνική ολοκλήρωση, ο καθοριστικός ρόλος του κράτους και του πολιτικού στοιχείου γενικότερα, οι σχεδόν διαρκείς οξυτάτες πολιτικές αντιπαραθέσεις και εμφύλιες συγκρούσεις, μέσα στο σύνθετο πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων που προσδιορίζει και υπερπροσδιορίζει όλα τα παραπάνω, ανήγαγαν τις ιδέες στην άμεση χρησιμότητά τους, καθιστώντας τις απλώς πρόσκαιρα όπλα ή φτιασιδία της μιας ή της άλλης παρατάξης ή ακόμη και ετούτης ή εκείνης της προσωπικής σταδιοδρομίας. Με τους αντίστοιχους τρόπους συγκαλύφθηκε η σχετική αυτονομία των ιδεών και το γεγονός ότι αυτές συγκροτούν τη δική τους ιστορία ενώ συνακόλουθα αποκρύφτηκε η στρατηγική σημασία τόσο αυτής της αυτονομίας όσο και αυτής της ιστορίας για την καλώς εννοούμενη κοινωνική προαγωγή. Το τελικό αποτέλεσμα είναι ότι το πλέγμα θεσμών και ιδρυμάτων που συγκροτήθηκε για να υπηρετεί ιδέες επιτελεί στα καθ' ημάς το καταστατικά προσδιορισμένο έργο του μόνον κατ' επίφρασιν. Κι αυτό στην καλύτερη περίπτωση.

Έτσι στην Ελλάδα του σήμερα -αλλά και του χτες- οι ιδέες που παράγονται στο εκάστοτε παρόν δεν συνδέονται ρητά, δημόσια και οσοδήποτε κριτικά με το παρελθόν τους και το μέλλον τους. Μπορεί κάπως να σπείρονται, αλλά δεν καλλιεργούνται, δεν αναπτύσσονται και δεν θερίζονται. Σχεδόν κανένας δεν επεξεργάζεται ιδέες, κανείς δεν αναπτύσσει δημόσιο διάλογο μαζί τους, κανείς δεν τις κρίνει επί της ουσίας και επί του περιεχομένου, κανείς δεν τις συναρθρώνει ρητά στην αλληλουχία την οποία οι ίδιες εγκαλούν. Μετά από έναν ενδεχόμενο αρχικό παφλασμό, μια νέα ιδέα, ένα έργο καινοτόμο εξαφανίζεται ατύανδρο χωρίς να αφήνει ορατά ίχνη. Μόνο μετά θάνατον τα πράγματα μπορεί ίσως να αλλάξουν...

Σίγουρα όλες λίγο πολύ οι ιδέες που αναδεικνύονται κατά καιρούς στην Εσπερία κάνουν κάποια στιγμή την εμφάνισή τους και εδώ. Αλλά την κάνουν ανάκατα, πρωθύστερα, μπερδεμένα, ξεκομμένες από τα συμφραζόμενά τους και από τις μεταξύ τους σχέσεις, χωρίς τους όρους που αλλού τις αγκυρώνουν σε συγκεκριμένες παραδόσεις ή τις καθιστούν εξεγέρσεις ενάντια σε συγκεκριμένες παραδόσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, οι ιδέες δεν αποτιμώνται για αυτό που όντως είναι, δηλαδή για αυτό που επιδιώκουν πραγματικά να εκφράσουν. Απλώς εντάσσονται και αυτές, όπως όλα, σε εφήμερους συσχετισμούς δυνάμεων και διαπλοκές όλων των ειδών, φτάνοντας έτσι να διεγείρουν μόνον το θυμικό των υποστηρικτών και των αντιπάλων τους, αν και όσο το κατορθώνουν κι αυτό. Υπό αυτούς τους όρους, οι ιδέες δεν μπορούν ούτε να παρουσιάζουν σθεναρές αντιστάσεις ούτε να συμβάλουν, στο μέτρο που τους αρμόζει, στην αλλαγή πραγμάτων που πρέπει επειγόντως να αλλάξουν. Συνακόλουθα, οι θεσμοί και τα ιδρύματα που καταστατικά οφείλουν να φροντίζουν και να επιμελούνται ιδέες ανάγονται σε απέραντα νεκροταφεία ιδεών που στιγμιαία κάποτε υποσχέθηκαν πολλά αλλά κατάντησαν πολύ γρήγορα αργοδιότητα μόνον του ιστοριοδίφη ή του αρχαιολόγου. Σε τέτοιες συνθήκες, όσοι επιμένουν να υπηρετούν ιδέες είναι αναγκασμένοι να πορεύονται μόνο με τις εμμονές που διαμορφώθηκαν κατά την περίοδο της μαθητείας τους και με όσα κατόρθωσαν ίσως να πασαλείψουν στο μεταξύ.

Με αυτά τα δεδομένα, όποιος τυχόν τολμήσει να αποτιμήσει, οσοδήποτε αδρά, τη σημερινή κατάσταση της φιλοσοφίας στην Ελλάδα -αλλά και οποιουδήποτε άλλου πεδίου ιδεών- θα βρεθεί υποχρεωμένος να εισαγάγει, όχι απλώς την αναπόφευκτη υποκειμενική του σκοπιά, αλλά και όλες εκείνες τις προκαταλήψεις που συναρτώνται με την προσωπική του ιστορία, δηλαδή όλες εκείνες τις ιδιαιτερότητες που θα όφειλαν να απαλείφονται από μια θεώρηση που επιδιώκει να είναι αντικειμενική. Έτσι, αφού οι όροι του κριτικού ελέγχου λάμπουν δια της ολοσχερούς απουσίας τους, η αντικειμενικότητα της αποτίμησης αποβαίνει τελικά μόνο θέμα τύχης. Τουφεκιά στον αέρα που ίσως κατορθώσει να βρει κάπου τον στόχο της.

Διακινδυνεύοντας, λοιπόν, τον σχετικό πυροβολισμό και αναλαμβάνοντας

την αναλογούσα ευθύνη, ισχυρίζομαι πως η σημερινή κατάσταση της φιλοσοφίας στην Ελλάδα συγκροτεί ένα ασαφές πεδίο, όπου διαπλέκονται σχεδόν τυφλά κάποιες αίριες όσο και καθησυχαστικές παρεξηγήσεις. Η πρώτη δέσμη παρεξηγήσεων αφορά τους όρους πρόσληψης του ρεύματος ιδεών που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «Γαλλική φιλοσοφική αναγέννηση της δεκαετίας 1960-1970», δηλαδή του ρεύματος που σηματοδοτείται, μεταξύ άλλων, από τα ονόματα του Λεβι-Στρώς, του Αλτουσέρ, του Λακάν, του Φουκώ, του Μπαρτ, του Ντεριντά, του Ντελέζ. Η δέσμη αυτή περιέχει δύο κύριες όσο και αντικρουόμενες συνιστώσες. Η πρώτη αφορά τη σύνδεση τούτου του ρεύματος με κάποιον νεφελώδη και απροσδιόριστο 'δομισμό', σύνδεση που επιβλήθηκε στο Γαλλικό δημόσιο χώρο, και μάλιστα ενάντια στην εκπερασμένη θέση όλων σχεδόν των ενεχομένων, από τη δημοσιογραφική ανάγνωση του έργου τους την εποχή που εκείνο έβλεπε το φως της δημοσιότητας. Πρόκειται για παρεξήγηση που αναβιώνει έκτοτε συστηματικά και με μεγάλη επιμονή. Η δεύτερη συνιστώσα απορρέει από τη διάθλαση του ίδιου ρεύματος μέσα από το πανεπιστημιακό σύστημα των ΗΠΑ. Για λόγους σύνθετους που δεν είναι του παρόντος¹, η εν λόγω διάθλαση αφ' ενός ανήγαγε συλλήβδην τους 'δομιστές' σε θεωρητικούς της λογοτεχνίας και αφ' ετέρου τους κατέστησε προφήτες και κατ' εξοχήν εκφραστές της λεγόμενης 'μεταμοντέρνας' κατάστασης στην οποία υποτίθεται ότι ο κόσμος ολόκληρος έχει πλέον περιέλθει ανεπιστρεπτί. Η διασταύρωση αυτών των δύο παρεξηγήσεων έχει σχιζοφρενικές επιπτώσεις σε όποιον προσπαθεί να προσεγγίσει το εν λόγω ρεύμα σκέψης, αφού, από τη μια μεριά, ο 'δομισμός' παραπέμπει στην ανυπαρξία κάποιων εκδοχών φορμαλισμού και άρα εγκалаί ακόμη και θετικιστικές παραδηλώσεις, ενώ, από την άλλη, ο 'μεταμοντερινισμός', κηρύσσοντας την αποδέσμευση από τις κατεστημένες πειθαρχίες των διαφόρων κλάδων του επιστητού και τη συναφή απεριορίστη ελευθερία, παραπέμπει σε κάποιες ακραίες εκδοχές σχετικισμού.

Η δεύτερη δέσμη παρεξηγήσεων αφορά τη λεγόμενη «αναλυτική παράδοση», όπως εξακολουθεί να κυριαρχεί στα περισσότερα τμήματα φιλοσοφίας των ΗΠΑ. Όπως είναι γνωστό, η εν λόγω παράδοση συγκροτήθηκε με την αναγωγή της λογικο-φιλοσοφικής ανάλυσης της γλώσσας σε πρώτη φιλοσοφία και με τη χρησιμοποίηση προς τούτο της νέας μαθηματικής λογικής των Φρέγκε και Ράσελ ως κύριου μεθοδολογικού εργαλείου. Και είναι επίσης γνωστό πως, κατά την πορεία ανάπτυξής της, η παράδοση αυτή απέπεμψε στο εξώτερον πυρ της ανοησίας σύσσωμο το έργο των περισσότερων φιλοσόφων της «ηπειρωτικής Ευρώπης», όπως εκείνο του Χέγκελ, του Νίτσε, ή του Χάιντεγκερ, για να μη μιλήσουμε για Μαρξ και για Φρόιντ. Η ρητή χρήση της Λογικής και ο συνεπόμενος ασυμβίβαστος 'ορθολογισμός' όχι μόνο γοητεύει όσους ακολουθούν αυτήν την παράδοση,

1. Βλέπε, ωστόσο, Α. Μπαλτάς, «Η υπόθεση Σόκαλ: το πλαίσιο και η συγκυρία» στο δικό μου Στο περιθώριο επιστήμης και πολιτικής: Φιλοξενώντας τον Ζακ Ντεριντά, Εκκρεμές, 1999.

αλλά φαίνεται και να τους παρέχει τα ακαταμάχητα κατά τη γνώμη τους όπλα που θα τους επέτρεπαν να εξαφανίσουν από προσώπου γης τον επάρατο Γαλλικό 'σχετικισμό' και όλες τις παραφυσίες του.

Αλλά μια τέτοια χρήση της αναλυτικής παράδοσης βρίθει από καίριες παρεξηγήσεις. Πρώτον, γιατί αυτή δεν συγκροτήθηκε με τον υπεραπλουστευμένο τρόπο που υπαινίσσονται οι φανατικοί υποστηρικτές της ενώ η ιστορία της είναι πολύ πιο σύνθετη και πολύ πιο ενδιαφέρουσα από όσο συνήθως αφήνεται να εννοηθεί. Δεύτερον, γιατί ο πλούτος της παράδοσης αυτής δεν περιστέλλεται στην αέναη υπεράσπιση κάποιου υπερούσιου και υπερειπτάμενου 'ορθολογισμού'. Πολλές, διαφορετικές και ιδιαίτερα επεξεργασμένες εκδοχές του ορθώς σκέπτεσθαι αναπτύχθηκαν στο εσωτερικό της, έχοντας ανταλλάξει και συνεχίζοντας να ανταλλάσσουν τα επιχειρήματά τους. Τρίτον, γιατί οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές της εν λόγω παράδοσης είχαν και έχουν βαθιά συνείδηση των μεγάλων φιλοσοφικών ερωτημάτων που δεν ανήκουν κατ' αποκλειστικότητα στη μία ή στην άλλη παράδοση ενώ οι περισσότεροι στοχαστικοί και ελευθερόφρονες από εκείνους δεν δίστασαν και δεν διστάζουν να ανοίξουν γέφυρες προς τις 'ανοησίες' ενός Χέγκελ, ενός Χάιντεγκερ ή ενός Κίρκεγκωρ. Η διαρκώς αναβιώνουσα διαμάχη γύρω από την ερμηνεία του έργου του Βιτγκενστάιν μπορεί εύκολα να πιστοποιήσει εδώ του λόγου το ασφαλές.

Όπως και νάχει, ο 'διάλογος' ανάμεσα σε 'σχετικιστές' και 'ορθολογιστές' - ή, σωστότερα, ο εσωτερικός μονόλογος καθενός αφού σπάνια οι μεν απευθύνονται ρητά και συγκεκριμένα στους δε- καλά κρατεί στα καθ' ημάς με την προσθήκη ότι κάποιοι πολέμιοι του 'σχετικισμού' ενός Φουκώ ή ενός Ντεριντά δεν διστάζουν να στηρίξουν την πολεμική τους στο έργο του Χέγκελ ή του Μαρξ την ίδια στιγμή που διαγράφουν πλήρως από το οπτικό τους πεδίο την απαράκαμψη, ωστόσο, εγγεληνή ή μαρξική κληρονομιά που διέπει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο το έργο των εν λόγω Γάλλων στοχαστών. Συγχρόνως και όπως θα έπρεπε να περιμένουμε, κάποιοι άλλοι επιστρατεύουν με ακόμη μεγαλύτερη άνεση τον Μαρξ ή τον Νίτσε για να στηρίξουν με ονόματα του πρόποντος βάρους τον ανέμελο μεταμοντέρνο σχετικισμό τους. Οφείλω να προσθέσω ότι στα διάκενα αυτής της γιγαντομαχίας, η Σχολή της Φραγκφούρτης, από τον Αντόρνο και τον Χορκχάιμερ μέχρι τον Μπένγιαμιν και τον Χάμπερμας, προσπαθεί κάποιες στιγμές να τραβήξει την κουβέρτα προς τη δική της κριτική του Διαφωτισμού, ενώ εν πολλοίς αθόρυβα μετέχουν στο όλο τοπίο και κάποιοι λίγοι που προσπαθούν να αναμετρηθούν με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία ή με εκείνη του 17^{ου} αιώνα χρησιμοποιώντας τα μέσα που μπορεί να παρέχει είτε η αναλυτική είτε η 'ηπειρωτική' φιλοσοφική παράδοση και κυρίως η Γαλλική. Το πεδίο του φιλοσοφικού 'διαλόγου' στην Ελλάδα κατανέμεται σήμερα σε αυτές περίπου τις θέσεις εκφοράς. Αλλά μια τέτοια κατανομή καθιστά τις θέσεις αυτές απρόσβλητες στα αποτελέσματα του 'διαλόγου' που μολαταύτα τις ορίζει. Έτσι ο εν λόγω 'διάλογος' δεν επιτυγχάνει τίποτε περισσότερο από το να επιβεβαιώνει όλες τις συναφείς

παρεξηγήσεις, καθιστώντας τες με αυτόν τον τρόπο παρεξηγήσεις καθησυχαστικές, παρεξηγήσεις τελικά ζωτικές.

Θα έγινε ήδη αντιληπτό ότι το υπόβαθρο της Ελληνικής φιλοσοφικής σκηνής βαρύνεται από την υπόκωφη παρουσία των ΗΠΑ. Αυτό δεν είναι παράξενο, αφού η κυρίαρχη θέση της χώρας αυτής μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο την έχει καταστήσει κέντρο παραγωγής και βασικό αρμό διακίνησης ακόμη και ιδεών φιλοσοφικών. Έτσι, πριν ξαναγυρίσουμε στην Ελλάδα για να κλείσουμε τούτο το κείμενο, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι σήμερα όπου βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη ο «ενιαίος Ευρωπαϊκός χώρος» το γεγονός αυτής της κυριαρχίας θέτει ορισμένα επιτακτικά ερωτήματα. Το κυριότερο από αυτά είναι το αν μπορεί (ή το αν κατ' αρχήν πρέπει) να συγκροτηθεί ο χώρος αυτός ανεξάρτητα από τις ΗΠΑ. Σε ό,τι τουλάχιστον αφορά τη φιλοσοφία, είναι προφανές πως «ενιαίος Ευρωπαϊκός χώρος» υπήρχε σαφώς πριν τον πόλεμο, ενώ μετά το τέλος του αυτός διασπάστηκε και περιθωριοποιήθηκε, μετατρεπόμενος εν πολλοίς σε δορυφόρο της μοναδικής πλέον υπερδύναμης. Το ότι οι Γάλλοι στοχαστές της δεκαετίας του 1960 προσλαμβάνονται πλέον στα καθ' ημάς ως 'μεταμοντέρνοι' θεωρητικοί της λογοτεχνίας ή ως ακραίοι σχετικιστές της κακίας ώρας είναι, όπως είπαμε, αποτέλεσμα της διάθλασης των ιδεών τους μέσω των ΗΠΑ. Ταυτόχρονα, το γεγονός ότι οι περισσότεροι διαπρύσιοι πολέμιοι αυτού του 'σχετικισμού' βασίζονται στη αναλυτική φιλοσοφική παράδοση που κυριαρχεί στις ΗΠΑ πιστοποιεί την έμμεση αλλά καθοριστική σημασία αυτής της χώρας και από μια ακόμη πλευρά.

Σίγουρα το «Ευρωπαϊκό κεκτημένο» σε ό,τι αφορά την παραγωγή και τη διακίνηση των φιλοσοφικών ιδεών είναι τεράστιο. Και σίγουρα είναι πολύ μεγάλο θέμα που δεν μπορώ να θίξω εδώ τόσο το πώς και το γιατί οι ΗΠΑ κατέκτησαν κυρίαρχη θέση στο τομέα των φιλοσοφικών ιδεών παρά το κεκτημένο αυτό όσο και το ποιοι είναι οι τρόποι με τους οποίους θα μπορούσε να εξασφαλιστεί η δημιουργική εκμετάλλευση του ίδιου κεκτημένου προκειμένου να ξαναβρεί η φιλοσοφία τη θέση που της αρμόζει στο πλαίσιο της νέας Ευρώπης. Θα αποτολμήσω μια μόνο σκέψη προς αυτή την κατεύθυνση αναφερόμενος ειδικά στην Ελλάδα.

Για να ξαναγυρίσω λοιπόν στην Ελλάδα, οφείλω να ομολογήσω ότι η παρ'απάνω εικόνα συνιστά καρικατούρα και μάλιστα καρικατούρα πικρόχολη. Μια λιγότερο υποκειμενική αποτίμηση που δεν θα στηριζόταν τόσο μονότροπα στα πάθη που συγκροτούν τη σκοπιά του γράφοντος θα ήταν οπωσδήποτε υποχρεωμένη να αναγνωρίζει όχι μόνον ότι υπάρχουν αξιόλογοι άνθρωποι που ασκούν φιλοσοφία και ότι πρωτότυπα φιλοσοφικά έργα βλέπουν πλέον το φως, αλλά και το ότι το γενικό ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία έχει αρχίσει να αυξάνεται τα τελευταία χρόνια με ρυθμούς εντυπωσιακούς. Νέες διδακτορικές διατριβές παράγονται, μεταπτυχιακά προγράμματα αναπτύσσονται και πολλαπλασιάζονται, λίγες νέες πανεπιστημιακές θέσεις δημιουργούνται, εκδόσεις και μεταφράσεις

πληθαίνουν ενώ νεότεροι συνάδελφοι που έχουν σπουδάσει σε πολλές και διαφορετικές χώρες, όντας έτσι προϊόν διαφορετικών φιλοσοφικών παραδόσεων, επιστρέφουν, σχετίζονται με τους ιθαγενείς και διεκδικούν να αφήσουν το σημάδι τους. Μπορούμε να ισχυριστούμε λοιπόν ότι σήμερα υπάρχει κατ' αρχήν η δυνατότητα να συνομιλήσουν φιλοσοφικά οι άνθρωποι και να τριφτούν μεταξύ τους οι φιλοσοφικές ιδέες, δηλαδή ότι υπάρχουν κατ' αρχήν οι υλικοί όροι για τη συγκρότηση φιλοσοφικής κοινότητας.

Είναι βέβαιο ότι τα 400 χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας απέκοψαν τον ελληνικό χώρο τόσο από την αρχαία φιλοσοφία και την παράδοσή της όσο και από τα φιλοσοφικά τεκταινόμενα στην Ευρώπη από την εποχή του Καρτέσιου μέχρι ουσιαστικά τις μέρες μας. Κατά συνέπεια, η Ελλάδα δεν έχει να παρουσιάσει σήμερα τη δική της γηγενή φιλοσοφική παράδοση, ενώ όσα είπαμε παραπάνω πιστοποιούν ότι η κατάσταση που επικρατεί συναφώς συνιστά κατά κάποιον τρόπο το κατοπτρικό είδωλο εκείνης που επικρατεί στις ΗΠΑ: αν η μεγάλη υπερατλαντική χώρα είναι, κατά την τρέχουσα μεταφορά, το χωνευτήρι που, αναμειγνύοντας και συνθέτοντας τα πάντα, κατορθώνει να επαναβεβαιώνει δυναμικά την ισχύ του, η μικρή Ελλάδα είναι ο τόπος όπου, ενώ καταπλέουν τα πάντα, τα πάντα αυτά δεν αναμειγνύονται και δεν συντίθενται αλλά παραμένουν αγέρωχα απομονωμένα στην σιωπηλά διεκδικούμενη αυτάρκειά τους. Το γεγονός ότι τα πάντα καταπλέουν, ωστόσο, παραμένει, ενώ η ανυπαρξία γηγενούς φιλοσοφικής παράδοσης μπορεί να μην συνιστά συνθήκη υποχρεωτικά αρνητική. Το συναφές κενό εκμηδενίζει εξ ορισμού τις θεωρητικές αντιστάσεις, ελαχιστοποιεί τα θεωρητικά προαπαιτούμενα και, υπό ορισμένους απαράκαμπτους όρους, μπορεί να προικίσει την προς συγκρότηση κοινότητα με τα χαρακτηριστικά μιας ιδιάζουσας δυναμικής.

Εννοώ πως αν τα ήθη που προσπάθησα να περιγράψω αλλάξουν δραστηκά, αν μπορέσει δηλαδή να διαμορφωθεί και να συντηρηθεί μια κοινότητα αρθρωμένη στους κατάλληλους θεσμούς, θεσμούς ικανούς να επιβάλλουν συστηματικά την απαιτούμενη θεωρητική πειθαρχία και να αποκαθιστούν σταθερά τους όρους της δικής τους αναπαραγωγής, δηλαδή θεσμούς ικανούς να συγκροτούν θεωρητικές παραδόσεις και να ανέχονται θεωρητικές εξεγέρσεις στο εσωτερικό τους χωρίς να διαλύονται, τότε το γεγονός ότι είναι υποχρεωμένοι να συνυπάρξουν εδώ άνθρωποι που κατ' αρχήν εντάσσονται σε ριζικά διαφορετικές φιλοσοφικές παραδόσεις μπορεί να αποβεί σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα για τη χώρα και, γιατί όχι, για ολόκληρο τον υπό συζήτηση «ενιαίο Ευρωπαϊκό χώρο».

Αν, ξεκινώντας από το μηδέν της ανύπαρκτης φιλοσοφικής μας παράδοσης, κατορθώσουμε να αφήσουμε τη σκέψη μας ανοιχτή, ικανή να σέβεται και επομένως να προσλαμβάνει πειθαρχημένα, στοιχεία από παραδόσεις διαφορετικές, να επεξεργάζεται κριτικά τα στοιχεία αυτά και να τα ανασυνθέτει γόνιμα, τότε μπορούμε να αρχίσουμε να διαμορφώνουμε τη δική μας παράδοση χωρίς φόβο, χωρίς αλαζονεία, χωρίς άτοπα φορτισμένο πάθος, αλλά με ολόκληρη την

ενέργεια που μπορεί να κινητοποιήσει η αίσθηση ότι συμβάλλουμε σε μια δημιουργία σημαντική. Το ευχάριστο είναι ότι βήματα προς μια τέτοια κατεύθυνση έχουν ήδη αρχίσει να παρατηρούνται. Δηλαδή έχουν ήδη αρχίσει να υπάρχουν και να εκφράζονται νέοι άνθρωποι που δεν αισθάνονται ούτε απέχθεια ούτε δέος απέναντι στην αναλυτική ή την 'ηπειρωτική' φιλοσοφική παράδοση αλλά κινούνται, κάποτε μάλιστα με εντυπωσιακή επάρκεια, στο πλαίσιο ταυτόχρονα και των δύο. Έργο των μεγαλύτερων από μας είναι να αφήσουμε στην άκρη τις πικρίες και τα πάθη μας και να σκύψουμε για να μάθουμε όσα είναι αναγκαία προκειμένου να ενθαρρύνουμε αποφασιστικά και με κάθε πρόσφορο μέσο αυτήν την κατεύθυνση.